

יהדות, עם-הארץ ודמוקרטיה

◇ חוקי מדינה ◇ ערכים ◇ עם הארץ ◇ חכם, כהן, מלך, נביא
◇ דמוקרטיה ◇ בג"ץ חכם או כנסת עם-הארץ?

ספר חוקים וספר ערכים.

בכנס על מתכונת השבת במדינת ישראל הופתעתי להיווכח בהבדל תהומי בין הגישות של ח"כ חיים אורון [מרץ] וח"כ אחר בהתייחסות ליום השבת. חיים אורון שלל מכל וכל פתיחת קניונים בשבת מטעמים חברתיים וסוציאליים, ואילו הח"כ השני תמך בהם בלהט בשם חופש הפרט וחופש העיסוק.

איך שני אנשים תרבותיים, יכולים להציע שתי עמדות קיצוניות כל כך? על מה מבססים הם את עמדתם? מן הסתם, על ההיגיון והצדק על פי דעתם, כלומר - "ככה הם חושבים". ומה יכריע? חקיקת חוק, הצבעה בכנסת?

מקובל להניח שחוקי המדינה הם החוקים על פיהם **ראוי** לחיות. יש להעמיד קביעה זאת בספק: **ספר חוקים** [חוקי מדינה]

- האם חוקים שמתקבלים ע"י נבחרים שיש להם אינטרסים סקטוריאליים, ולרוב גם אישיים, הם החוקים שאני רוצה לחיות על פיהם?
- חוקים שמתקבלים בהצבעה, בהשפעתם של קבוצות לחץ ואינטרסנטים, וכיום, גם של אלה הקרובים לעולם התחנות - האם הם בעלי **ערך**?
- האם המחוקקים הם בעלי ידע, שכל ושיקול דעת המסמיכים אותם לקבוע איך אני צריך להתנהג?
- על מה הם מתבססים בבואם לחקוק? "המציאו" את החוקים היום?

כבר דשו בהיפותוזות שונות, כמו – ואם הרוב יחליט שאין זכות קיום לחלק מן האוכלוסייה? הרי הרוב החליט! ולא נאריך. וניתן לקבוע: **החלטת רוב**

אין הכרעת רוב יכולה לשמש ערובה להחלטה נכונה או צודקת או הגיונית, החלטת רוב אינה מגינה על האזרחים ואינה מבטיחה "חברה תקינה", בין השאר כיוון שלא מוסכם ולא מוגדר מהי "חברה תקינה", מה "הגיוני", מהו "צדק", או באופן כללי "מה נכון".

ליהדות יש ספר ערכים. הוא כולל לא רק את התורה שבכתב ותורה שבעל פה, אלא היסטוריה של חשיבה ודיונים מתועדים היטב, רובד על פני רובד, דור אחרי דור; המחלוקות, השיקולים, העקרונות על פיהם יש לקבוע הלכות וחוקים ע"י גדולי אותו הדור. והכוונה כמובן לתלמוד, לפרשנים, ולספרות ההלכה והפסיקה. כלומר, היהדות מכילה בתוכה את העקרונות על פיהם ניתן לקבוע כללים וחוקים לבעיות חדשות, על פי התנאים המשתנים בכל תקופה, אם תרצו - את ספר החוקים של המדינה באותה תקופה. **ספר ערכים**

תרבות אינה רק אוסף ספרים שאנשים "בני תרבות" אמורים לקרא, או יצירות אמנות גדולות שאנשים אמורים להכיר, לראות, לשמוע וליהנות מהם, אלא ראשית לכל קובץ עקרונות, שנקרא להם כאן "ספר ערכים", שעליהם ניתן לבסס חוקים ופרטי חוקים, שהקהילה **מקבלת על עצמה**. **תרבות**

עם-הארץ.

בספרו "בתום לב", כותב אדם ברוך בסעיף "עם הארץ. מחוץ לכינון השפה"¹.
 "והיהודית נהרת מהרחוב, מהעגה, ושומרת נפשה ממתבעות לשון של
 עם הארץ. אין מצטטים עם הארץ. מאוד מתקשים להזמינו למתן עדות.
 מדוע? גם משום שהיהודית הינה שפה מאוד משפטית, מאוד הלכתית."

ובהמשך: "היהודית מרחיקה את עם הארץ מכינון השפה. היהודית
 מתכוננת על ידי האליטה, ומתחדשת על ידה. האליטה אינה
 מכירה בשותפים בתחום זה."

ועוד: "מבחינת האליטה, אין לעם הארץ יכולת להתערב ביהודית, כי הוא
 עצמו עם הארץ, מחוסר שפה. ומחוסר אחריות כלפי השפה. בעיני
 ההלכה, עם הארץ מגורש מנטלית ונפשית מכל אחריות גם ביחס
 לדיבור, לבעל פה."

מה **המאפיין המובהק** ביהדות המבדיל אותה מעמים אחרים בהתנהגות הקהילה
 והנהגתה? החוקים שהיהדות הביאה לעולם - האמונה באל אחד, ביטול העבדות,
 מוסר אישי וציבורי [לא תגנוב, וחי אחיך עמך, ועוד] הינם היום נחלת עמים רבים.
 כך גם השבת במובנה כיום מנוחה.

הרבה התחבטתי בשאלה מה יש ביהדות ששמר על היהודים כקהילה, ללא מדינה,
 במשך אלפיים שנה בכל קהילות ישראל, מול אימים בנפש ופיתויים תרבותיים?
 עד שקראתי את שכתב אדם ברוך על עם הארץ, ואז "נפל האסימון":

"אין דריסת רגל לעם הארץ בשפה", ואני מוסיף: "ואין צריך לומר, בהנהגה".

ראוי היה ספרו של אדם ברוך להיכתב, ולו בשביל פסקה זאת בלבד.

ואכן, כאשר מחפשים היום את הגורמים המשחיתים בארץ, מוצאים אותם גם
 בשפה; בנאמר ובכתוב, ובעיקר במדיה הנשמעת והנצפית [רדיו וטלוויזיה].
 לעם-הארץ בימנו יש - ועוד איך - דריסת רגל בשפה.

עם-הארץ קובע מה יציגו במדיה, בה מובאים דבריו, הממוחזרים ע"י מומחים
 ומוגשים שוב לעם הארץ, בתמיכת בעלי הון, המשמשים מודלים לחיקוי
 והערצה. ואלה המתפרנסים ממנה מרוויחים יותר ככל שהרמה מתאימה
 יותר לעם הארץ, כלומר, מה שיותר נמוך. ואין האשמה בשדרנים ובממאים,
 הם בסה"כ צריכים להתפרנס, ואין פרנסה מביישת את בעליה.
 האשמה היא במנהיגות.

**בעוד היהדות אומרת "ויהיו עיניך ראות את מוריק",
 המדיה, והשלטון בכלל, נוהגים "ויהיו מוריק שומעים לעם-הארץ".**

עם-הארץ יכול לנסוע במכונית עם חלונות פתוחים לרווחה, וכל העולם צריך
 לשמוע את השירים שאותו עם-הארץ אוהב.

עם-הארץ הם חביביו של הנהגה המדינית, המעוניינת להנציח את מעמדם כעמי-
 ארצות, ולכן מטפחת אותו.

ניטרול עם
 הארץ
 מהשפעה -
 ייחודי ליהדות

"האליטה"
 עובדת
 לעם-הארץ

עם-הארץ
 והשלטון

¹ הספר בתום לב, ע' 77.

עם-הארץ בוחר את הנהגת המדינה.

לא רק שקולו של עם הארץ נשמע, וכל הכלים מכוונים להשמיע לו, אלא הוא גם בוחר את המנהיגות, והוא יבחר אנשים כדמותו. וכתוצאה – עם-הארץ נבחר להנהגה.

והסכנה, כדברי ביסמרק:

"לתת לציבור [להמון] להחליט/לבחור,

זה כמו להשאיר את ניהול הבית בידי חדר הילדים".

לעם הארץ אין מקום בהנהגה, וכל משטר הנותן לו מקום סופו כיליון.

היות וחוקי מדינה התקבלו על בסיס רוב מקומי זומני, אזי מן הסתם - חוקי מדינה אינם ערך.

וניתן להגדיר אותם במדויק כך:

חוקי המדינה הינם כללים

שכל מי ששייך לקבוצה הנקראת מדינה,

מסכים לחיות באותה מדינה שאלה חוקיה.

חוקי מדינה אינם יכולים בשום פנים לשמש כספר הערכים של תושביה.

ועם כל האמור לעיל ש- "אין שומעים לעם הארץ", עושה היהדות הכול כדי לתמוך בעם-הארץ, תוך שאיפה לבער את עם-הארציות, בניגוד לשלטון האזרחי, כפי שנראה:

- ✓ חינוך ולימוד, ללא התחשבות במעמדות, "היזירו בבני עניים שמהם תצא תורה".
- ✓ יחס תומך לחלשים בחברה מבחינה חומרית, גם באמצעות **מצוות הצדקה**, שלא משאירים לרצונם החופשי של האזרחים. יהודי **מחויב** לתת צדקה.
- ✓ העמדת החכם בראש סדר החשיבויות ["ממזר תלמיד חכם - גדול מכהן גדול עם-הארץ", ועוד נחזור לכך].
- ✓ ידועה התופעה ש"בעלי מאה" שומרי מצוות **מקבלים עליהם** מתוך בחירה את מרות רבניהם ["עשה לך רב"].
- ✓ אפילו **במערכת המשפט** יש הבדל מהותי - **שוויון אמיתי כלפי החוק** - המתבטא למשל בכך, שאין סנגורים לבעלי הדין, ובית המשפט [הסנהדרין] הוא המתחקר, השואל, המסנגר והמקטרג, והמחליט.

הנהגה ע"י אליטה בלבד, מחויבותה לחלשים בחברה, ואי-התחשבותה בעמי-ארצות אפילו הם בעלי המאה, הם הערובה לשרירותה ולחוסנה של קהילה. אליטה אמיתית מבינה שהחברה כולה תזכה מביעור עמי-ארצות מתוכה.

- לעומת זאת, יחסו של השלטון האזרחי הוא בדיוק ההיפך מעמדתה של היהדות:
  - ♦ לשלטון האזרחי יש עניין לשמר את מעמד עם-הארץ, לכן החינוך הוא לא בראש מעייניו.
  - ♦ יש לשלטון האזרחי עניין לספק לו "לחם ושעשועים" כדי שיבחר בו בקדנציה הבאה, שיהיה עסוק בתענוגות ולא יבדוק בציציות התנהגותו של השלטון.
  - ♦ שימור מעמדו ע"י קביעת תקרה למצבו הכלכלי. "שכר מינימום משמש למעשה כרצפה ותקרה גם יחד למאות אלפי עובדים. השלטון האזרחי משתף פעולה עם חברות כח-אדם, המבטיחות שלעובדים לא תהיה אפילו פנסיה.

חוקי מדינה -
המסקנה

**יחס
לעם-הארץ**

יחס היהדות

אליטה יהודית
מחויבת
לחלשים

יחס השלטון
האזרחי

- ל- "חכם" יש מעמד בחברה האזרחית רק כאשר הוא עומד בתנאי הביקוש וההצד הכלכליים: ביטוח, תיווך, היי-טק לפני פיצוץ הבועה. לעומת זאת, כמה מרוויח מורה? עובד סוציאלי? קצת מעל שכר מינימום.
- לשלטון האזרחי יש כבוד רק כלפי בעל הכוח הפוליטי והכלכלי.
- בעלי המאה שוכרים עו"ד מן המעלה הראשונה. הניסיון מוכיח כי עו"ד יקר מביא יותר צדק ללקוח. בניגוד למערכת המשפט העברי כפי שהסברנו לעיל.

בחירות - חנפנות השלטון לבחורים

בחומש דברים מופיעה מצות המלכת מלך על ישראל:

כִּי-תָבֹא אֶל-הָאָרֶץ, אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ, וּירָשְׁתָּהּ, וַיִּשְׁבְּתָהּ בָּהּ; וְאָמַרְתָּ, אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ, כְּכָל-הַגּוֹיִם, אֲשֶׁר סְבִיבֹתַי. שׁוֹם תִּשִּׂים עָלַיךְ מֶלֶךְ, אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ: [דברים ז', יד-טו]

יש מחלוקת ביהדות האם המלכת מלך על ישראל על פי הפסוק הנ"ל, היא חובה או רשות. הרמב"ם מונה את "שום תשים עליך מלך" כאחת מתרי"ג מצוות, כלומר חובה. לעומתו, טוען הרמב"ן שאין זאת חובה אלא רשות בלבד, ואינו מונה אותה כאחת מתרי"ג.

ואמנם, העם מבקש משמואל הנביא לתת להם מלך:

וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו, הִנֵּה אַתָּה יִקְנֶתָ, וּבְנִיךָ, לֹא תִלְכוּ בְּדָרְכֶיךָ; עֲתָה, שִׁימָה-לָנוּ מֶלֶךְ לְשִׁפְטָנוּ -- כְּכָל-הַגּוֹיִם. [שמואל א: ח, ה-ו]

ותגובת שמואל, בפסוק הבא:

וַיַּרְעֵ הַדְּבָר, בְּעֵינַי שְׁמוּאֵל, כְּאֲשֶׁר אָמַרְוּ, הִנֵּה-לָנוּ מֶלֶךְ לְשִׁפְטָנוּ; וַיִּתְפַּלֵּל שְׁמוּאֵל, אֶל-יְהוָה.

נשאלת השאלה: מדוע כעס שמואל כאשר בקש העם לממש את האופציה שבספר דברים, ולתת לו מלך.

מאלף מאוד הסברו של ה- "כלי יקר"² לשאלה זאת.

הוא מבחין בין "שום תשים עליך מלך" בספר דברים, ו-"תנה לנו מלך" כדרישת העם משמואל הנביא.

הוא פותח בהסברת כוונת האל ורצונו בהמלכת מלך על ישראל:

שהרצון האלהי היה שלצדק ימלוך מלך עליהם כדי להטיל מוראו על כלם, כאמרו רז"ל (אבות ג, ב) "הוי מתפלל בשלומה של מלכות של שאלמלא מוראה איש את רעהו היים בלעו", ...שתהיה אימת מלכות עליהם, כי בזה רצה ה'.

ואכן, המינוח בספר דברים הוא [המשך דברי הכלי-יקר]:

"אשימה עלי מלך" - שיהיה מוראו עלי כי בן משמע לשון "עלי" - שיהיה עליון עלי ומושל ורודה בי בחזקת היר, ככל הגוים אשר סביבותי, לעשות כמתקנים שבהם שאינן בועטים במלכיהם, ומקבלים עליהם מרות. ....

דילמת המלך בישראל

העם מבקש מלך

חנפנות הנבחרים לבחוריהם

אחרית דבר

לאחר שכתבתי מאמרי הנ"ל מצאתי ב- "אתר הניווט בתנ"ך"

את מאמרו הנפלא והתמציתי של אראל סגל -

"**חתרנות בתנ"ך - לקיחת החוק לידיים**", שאני מביא להלן ככתבו וכלשונו.

במאמר מובאים סימוכין מן המקורות שלנו שאינם יוצאים חוצץ נגד מעשי מרד נגד השלטון, המעוגנים לעניות דעתי, כפי שגם אראל מציין בסוף מאמר קצר זה,

על חופש רוח האדם, חופש הבחירה, ושליטת העבדות מכל סוג.

חתרנות בתנ"ך - לקיחת החוק לידיים

נכתב ע"י: **אראל סגל 1.2.2004**

בעקבות היוכוחים על הסכם ז'נבה (מישהו עוד זוכר?) התחלתי לחשוב על נושא החתרנות. לעניין זה:

מורד = אדם שמנסה להפיל את השליטים הקיימים כדי לשלוט במקומם.

חתרן = אדם שפועל במקביל לשליטים הקיימים, בתחומים שנחשבים לסמכותם הבלעדית, ובכך מערער את מעמדם (במילים אחרות 'לוקח את החוק לידיים').

מצאתי ארבע דוגמאות חלקיות לחתרנות, כולן חיוביות:

1. שמשון (שופטים יד-טז): נלחם באופן עצמאי נגד הפלשתים, למרות שאנשי יהודה, שהיה השבט חשוב באותו איזור, התנגד לפעולותיו, ואף הסגיר אותו לפלשתים.
2. שבט דן (שופטים יח): כבש באופן עצמאי את העיר ליש.
3. יונתן (שמ"א יג-יד): יצא באופן עצמאי, עם נושא כליו, להילחם בפלשתים, ואפילו לא הודיע לשאול אביו.
4. דוד (שמ"א כג-כה): הקים לעצמו צבא פרטי של 400-600 איש, נלחם בפלשתים וסיפק הגנה לרועי-צאן במדבר יהודה.

בכל אחת מהדוגמאות, יש פרט שמקרה את העוקץ של החתרנות:

1. שמשון היה שופט (סוף פרק טו, סוף פרק טז). לא ברור בדיוק מה היו הסמכויות שלו, ומה היה היחס בינו לבין הסמכויות האחרות באיזור, אולם הייתה לו סמכות כלשהי, הוא לא היה סתם אדם פשוט שחותר תחת השלטון.
2. בימי שבט דן "אין מלך בישראל" - לא היתה סמכות ריכוזית, ולכן הם היו חייבים "לקחת את החוק לידיים".
3. יונתן היה בן המלך, יורש העצר, ומפקד של שלישי מהצבא. אמנם הוא לא הודיע לשאול, ופעל על דעת עצמו, ואף גרם לבלבול רב בצבא - אך גם הוא לא היה "סתם" אדם פשוט.
4. דוד פעל רק לאחר שנמשח למלך. אמנם, שאול עדיין היה מלך בפועל, ודוד לא התכוון למרוד בו באופן ישיר ולהרוג אותו, אך מכיוון שדוד גם-כן נמשח למלך, היתה לו זכות לפעול במקביל.

עם זאת, מכל הדוגמאות הנ"ל ביחד עולה, שהתנ"ך לא מקדש את הסמכות, ולא פוסל לגמרי את החתרנות.

לדעתי זה משתלב עם הגישה הכללית של התורה לצמצם את העבדות ולהגביל אותה, בין אם זו עבדות של אדם לאדם פרטי, או עבדות של עם למלכו.¹¹

¹¹ ההדגשה שלי [א.א.]

² הוא רבי שלמה אפרים מלונצ'יץ. פרשנות זאת של ה"כלי יקר" שמעתי בהרצאה של הרב מרדכי אלון.

היערכות
היהדות
לאפשרות
סרבנות

- ומה עושה היהדות כדי להתכונן למצבי סירוב ולהקטין את תופעת הסירוב?
- [1] ראשית, יש הלכה. וההלכה מנסה לצפות כל מצב אפשרי ולתת תשובה שהמאמינים יודעים אותה מראש.
- [2] ההלכה מדייקת מאוד בניסוח, ממש "קוצו של יוד". הכתוב הוא הכול.
- [3] את ההלכה לומדים יהודים שנים על שנים. ומזלנו שיש שכל ימיהם עוסקים בה, ומחדשים בה עפי" צורכי הזמן.
- [4] גדולי הדור נותנים תשובה לשאלות הדור:
- "ויבאתה, אל-הכהנים הלויים, ואל-השפט, אשר יהיה בימים ההם, ודרשת ונהגידו לך, את דבר המשפט." [דברים י, ט]
- "לא בשמים, הוא: לאמר, מי יעלה-לנו השמימה ויקחה לנו, וישמענו אתה, ונעשה." [דברים לב, יב]
- [5] והעיקר להיות חכם:
- "אין גורזין גזרה על הצבור אלא אם כן רוב צבור יכולין לעמוד בה"¹⁰.

נסכם את הדברים:

1. כדי להגן על הדמוקרטיה משרירות לבם ושררתם של השליטים:
- א. חובה לפעול בעד המדינה, אפילו נגד חוקיה**, מבלי לדרוש את הגנת החוק למעשים, אלא ההיפך -
- ב. לשלם את המחיר הנקוב בחוק כתמורה להפרתו.**

חובה זאת נובעת מעצם היות האדם חופשי, ולכן הוא בעל זכות בחירה וחובת הבחירה, והיא מיסודות הדמוקרטיה וממנגנוני האיזון שבה.

2. חובת המדינה - **להיות חכמה וחזקה:**
- לחזות את המעשים שעלולים חלק מנתיניה לעשות מטעמי מצפון, חוסר אחריות, טימטום, וסיבות אחרות.
  - להטיל גזירות, ולבצע החלטות "שרוב הציבור יכולין לעמוד בה".
  - להכפיף את החוק על כולם, וגם על מפיריו.

אבל בימי שמואל:

אמרו "תנה לנו מלך". לא אמרו עלינו מלך אלא לנו³ כי לא רצו לקבל מרות שיהיה מוראו עלינו, אלא יהיה לנו מסור בידינו ... , שבעל ברחו יחניף לנו, ...כי עיקר צורך החנופה היא במשפטים ....

והרב מרחיב הרעיון גם לגבי בחירת רב [מנהיג] בקהילות ישראל בדורו: וכמנהג ארצות אלו שמקבלים איזה רב על זמן ידוע, כדי שלא יהא אימתו עליהם. ואדרבה, אימתם על הרב, ועל כן הוא מוכרח להחניף להם כדי שלא ידחוהו.

קבלת דין הסמכות ביהדות – הכרח בל יגונה

כפי שניראה במקורות שנביא להלן, היהדות מחייבת קבלת סמכות השלטון - הסמכות הפורמאלית - ככורח בל-יגונה:

ביוכוח בין רבן גמליאל הנשיא ובין רבי יהושע על היום שבו אמור לחול יום הכיפורים, מצווה רבי גמליאל, שהיה הנשיא ועל כן הסמכות הקובעת, על ר' יהושע [בבלי, ראש השנה, כה/ א] :

"גזרני עליך שתבוא אצלי במקלך ובמעוטיך ביום הכיפורים שחל להיות בחשבונך".

ורבי יהושע ציית. הוא הבין שיש להפריד בין האמת עצמה (מתי חל יוה"כ) ובין חובת הציות. לכל ציבור, מעצם הגדרתו כציבור, אין ברירה אלא להסכים על סמכות אחת.

חובה לקבל את סמכות המימשל הפורמאלי הקיים באותו המקום ובאותה העת, כפי שפוסק התלמוד:

"דינא דמלכותא דינא"⁴.

"אחרי רבים להטות". [שמות כג, ב].

והטעם לחובה לציית לדין המלכות הוא מעשי ופרקטי לחלוטין:

"הוי מתפלל בשלומה של מלכות – שאלמלא מוראה, איש את רעהו היים בלעו"⁵.

ומדובר בכל שלטון, אפילו [ואולי במיוחד] של גויים שישראל היו נתונים למרותם גם בארץ וגם בגולה.

בג"צ חכם או כנסת עם-הארץ?

לנוכח פסיקות בג"ץ על אי-חוקיותם חוקים שנחקקו בכנסת עולה השאלה: האם יש זכות לבית המשפט העליון, שהוא גוף ממונה, לבטל חוקים של הכנסת שהיא גוף נבחר וריבוני.

לפני שנשיב, נקדים ונציג שני נושאים מן המקורות. האחד – מעמד החכמה, והשני - התכונות הנדרשות מאנשי הסנהדרין.

³ ההדגשות שלי [א.א.]

⁴ תלמוד בבלי במספר מסכתות: בבא קמא, נדרים, גיטין, בבא בתרא.

⁵ פרקי אבות ג, ב.

¹⁰ בתלמוד בבלי, [א] בבא בתרא דף ס/ב. [ב] בבא קמא דף עט, ב

**חכם קודם
לכהן גדול,
למלך,
ולנביא**

המקורות שלנו מבהירים ללא כל צל של ספק את עליונותם של החכם והחכמה בסולם ההערכה של בני האדם:

"ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם-הארץ".⁶

ואת מעמדו העליון של החכם על פני המלך, ועל פני הנביא:

"החכם קודם למלך ישראל".

מת החכם – אין לנו כיוצא בו. מת מלך – כולם ראויים למלכות".⁷

"החכם קודם למלך, מלך קודם לכהן גדול, כהן גדול קודם לנביא".⁸

והחכמה היא התכונה שצריכה לאפיין את העם היהודי:

"כי היא חוכמתכם ובינתכם לעיני כל העמים, אשר ישמעון את כל החוקים האלה ואמרו – רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה". [חומש דברים ז, ד, ו]

הסנהדרין

להלן מתוך משנה תורה להרמב"ם על התכונות הנדרשות מאנשי הסנהדרין שהם המחוקקים והשופטים: [משנה תורה, ספר שופטים, הלכות סנהדרין, פרק ב]

[א] אין מעמידין בסנהדרין, בין בגדולה בין בקטנה – אלא אנשים חכמים ונבונים, מופלאין בחכמת התורה, בעלי דעה מרובה, ויודעין קצת משאר חכמות, כגון רפואות, וחשבון תקופות ומזלות, ואיצמנגנינות, ודרכי המעוננים והקוסמים והמכשפים והבלי עבודה זרה וכיוצא באלו, כדי שיהיו יודעין לרונן אותם.

[ו] בית דין של שלושה – אף על פי שאין מדקדקין בהן בכל אלו הדברים, צריך שיהיה בכל אחד מהן שבעה דברים; ואלו הן – חכמה, ויראה, וענווה, ושנאת ממון, ואהבת האמת, ואהבת הבריות להן, ובעלי שם טוב.

ואת אלו המתאימים לסנהדרין **מחפשים בכל הארץ וממנים אותם**. לא משאירים ליוזמתם של המועמדים שיעמידו עצמם לבחירה:

[יא] אמרו חכמים, שמבית דין הגדול היו שולחין בכל ארץ ישראל, ובדקקין: כל מי שמצאוהו חכם, וירא חטא, עניו, ושפוי, ופרקו נאה, ורוח הבריות נוחה הימנו – עושין אותו דיון בעירו. ומשם מעלין אותו לפתח הר הבית, ומשם מעלין אותו לפתח העזרה, ומשם מעלין אותו לבית דין הגדול.

ולא מספיק שאתה חכם, אלא חייב אתה לוודא שגם הקולגות שלך כאלה:

[מז] ואסור לאדם חכם שיישב בדיון, עד שיידע עם מי יישב: שמא יצטרף עם אנשים שאינן הגונים; ונמצא בכלל קשר בוגדים, לא בכלל בית דין.

ועוד דבר:

"וכל אחד ואחד מכיר את מקומו".⁹ לא כולם שווים בסנהדרין. יש עדיפות לחכמים.

ועדיין לא אמרתי מילה וחצי מילה מה דעתי על העניין עצמו: האם נכונה החלטת השלטון, למשל לגבי ההינתקות עצמה: האם כדאי, מוצדק, מוסרי, חכם בכלל להתנתק? מה נכון לעשות הוא נושא בפני עצמו, ואינו שייך כלל לדיון על "לגיטימיות מעשה הסירוב".

לגיטימיות מעשה הסירוב, עומדת לרשות "שני צידי המצפון" - סרבני הפינוי וסרבני הגיוס, בדיוק באותה המידה!

יש הטוענים "שבחברה דמוקרטית מודרנית, מערבית, ומתקדמת ... אסור לפעול נגד השלטון שלא בדרך דמוקרטית". לאלה אומר זאת:

מדינה מערבית מודרנית ומתקדמת חוללה במאה העשרים את הפשע הגדול ביותר נגד האנושות. והמנהיגים היו מאוד תרבותיים, שמעו את מוצרט, ידעו בע"פ את שילר והיינה, והכירו את תורת המוסר של קנט. לו לא היו אנשי התרבות בגרמניה מתנהגים בציינות אזרחית "על פי החוק", והיו עושים מעשה נגד השלטון בניגוד לחוק, ייתכן מאוד שהייתה נחסכת שואה לאנושות. והיום? חסרים משטרים אפלים שחובה להתנגד להם ולפגוע במנהיגיהם!?

ואף על פי כן, אין בזכות [או חובה] זאת בכדי לאפשר למדינה [בתי המשפט] לזכות את הפועלים נגד החוק. לא את מתנגדי השירות בשטחים ולא את המסרבים להתפנות. והסיבה היא:

שני מקורות
סמכות

החוק אינו יכול להכיל בתוכו זכות סירוב לחוק.

המקור להחלטה על סירוב הוא "ספר הערכים", שהאדם קבל על עצמו,

הנמצא מחוץ לחוק האזרחי.

ומקור הסמכות לחובת "תשלום המחיר" הוא ספר החוקים של המדינה

שהאדם הסכים לקבל את חוקיה.

זכות מעשה הסירוב מוקנית לאדם, וחובת הסירוב מוטלת עליו,

מעצם היותו חופשי.

והיותו חופשי מקנה לו את זכות הבחירה, וחובת הבחירה,

שעה שעה, בכל נושא ונושא.

זכות וחובה אלו הן מיסודות הדמוקרטיה ומנגנוני האיזון שבה.

"ספר הערכים" יכול להיות תורת חיים דתית או אידיאולוגיה שאדם קבל על עצמו. גם המצפון יכול לשמש "תורת חיים אד-הוק" לנושא מסוים בזמן מסוים. היושר האקדמי מחייב אותנו לקבוע כי גם "ספר הערכים" הוא בר-סירוב. האדם האידיאולוגי או הדתי החי על פי ספר, יכול לפעול על פי מצפונו כאשר לתורה שלו אין תשובה [לא כתוב בספר, או שנקלע למצב שלא ניצפה ב"ספר"]. וכאשר נציגה חלוקים לגבי המענה לבעיה האקטואלית, בעצם אין לו ברירה אלא להחליט בעצמו.

מעצם היותו חופשי, אדם גם רשאי להחליט לא לקיים דבר מן הדברים

שבתורת הערכים הכתובה שלו.

אבל, מעצם היות ספר הערכים קובץ כללים ועקרונות שהאדם קבל על עצמו, צפוי מן הסתם, שהסטיות וההפרות של ספר הערכים יהיו פחותים לאין ערוך מאשר אי הסכמה לחוקי המדינה.

⁶ בשני מקומות: [א] ירושלמי, מס' הוריות, דף יח/ב פרק ג הלכה ה. [ב] בבלי, מס' הוריות, דף יג/א משנה.

⁷ התוספתא, מסכת הוריות פרק ב/ח:

⁸ תלמוד ירושלמי, מסכת הוריות דף יח, ב פרק ג הלכה ה גמרא.

⁹ בכמה מקומות: ירושלמי סנהדרין, דף כג/א פרק ד הלכה ח משנה. בבלי, סנהדרין לז/א משנה. ועוד.

ועתה לענייננו, הסרבנות:

כאשר מתקיים "אירוע סירוב", חוזרת ונשאלת השאלה "האם ראוי היה, או מותר היה לאזרחים אלה לסרב לשלטון במקרה זה?" מטעמי מצפון, היגיון, פקודה אסורה בעליל, וכדומה.

למעשה, שאלה זאת אינה רלוונטית כלל. לא רק זאת, אלא שלאשאלה זאת אין כלל משמעות! הרי כבר סירב מי שסרב. אז מה השאלה!? הכדור נמצא עכשיו במגרש שלנו – גם של השלטון, וגם של היחיד הרוצה לפעול לבדו או בקבוצה כדי להשפיע [הפגנות ומכתבים נגד או בעד הסרבנים, הצטרפות למעשיהם, או מעשים כ-"קונטרה" לסירוב].

מותר או אסור לסרב?

השאלות הנכונות

השאלה **עכשיו**, לאחר הסירוב, היא:

א. מה אנחנו עושים עם הסירוב הזה? איך אנחנו מגיבים?

והשאלה האמיתית נוגעת לעיקרון, לכל המקרים. והיא קשה יותר:

ב. האם יש לחנך שבמקרים מסוימים מותר או ראוי לסרב להוראת השלטון?

ושאלה נוספת הנוגעת למניעת התופעה:

ג. מה יש לעשות כדי למנוע או להקטין את מעשי הסירוב?

אלה הן השאלות הנכונות כיוון שהן רלוונטיות ומעשיות: מה עושים?

יתרה מזאת, אנחנו **יודעים מראש** שיהיו מעשי התנגדות לחוק. תמיד יהיו. לכן, אפשר גם לחשוב מראש על המענה הראוי לאפשרות הסירוב.

בזכות מעשה הסירוב

אני רוצה לטעון **ללגיטימיות מעשה הסירוב**, ואני מדגיש **מעשה** הסירוב **ולא זכות הסירוב**, כפי שאסביר:

ניקח לדוגמה את "הסירובים הידועים":

1. התנגדות מתיישבים להתפנות מבתיהם, [או סירוב החיילים לפנות אותם].
2. סירוב חיילים לשרת בשטחים.

"תשלום המחיר"

אם אתה מחליט לפעול בניגוד לחוק אינך יכול לטעון לחפותך במסגרת החוק ולא לצפות להגנת החוק. אתה צריך לשלם את המחיר הנקוב בחוק שהוא העונש הצפוי למפרים אותו.

תהיה זאת סתירה פנימית לצפות או לדרוש שהמערכת החוקתית תאשר במסגרת החוק פעולה המנוגדת לחוק.

מצבים שחובה לסרב

אבל, ישנם מצבים בהם אדם מרגיש שאסור להישמע לשלטונות. לדעתו, נניח, השלטון עומד להביא אסון על המדינה.

במקרה כזה, **חובה** עליו לעשות מה שניראה לו נכון באותה העת הקריטית, אולם כאמור - **הוא איננו יכול לטעון לחפותו**. הוא חייב לקבל עליו את הדין ולשלם את המחיר (בית סוהר וכד').

יתרה מזאת: הוא צריך **לדרוש לשלם את המחיר**.

זהו המבחן!! סוקרטס נקלע למבחן האולטימטיבי הזה ועמד בו במחיר חייו.

שופטים מול נבחרים

די היה בהעמדת החכמה בראש סולם התכונות הנחשבות ביהדות – מעל השלטון [המלך], מעל המנהיג הדתי [הכהן הגדול] ומעל לנביאים – כדי להקנות, לדעת, עליונות לפסיקות בית המשפט העליון על חוקי הכנסת. בנוסף, מבחינת התכונות הנדרשות, ניראה לי שהשופטים עונים לתכונות הנדרשות מאנשי הסנהדרין יותר מאשר חברי הכנסת, ללא כל השוואה! -- חכמה, ידע בשטחים רבים ומגוונים, הגינות, יושר, ממונים **שאינם עבדי בוחריהם**, ושגם הקולגות שלהם כמותם...

יראת שמים

"חכמה" משמעה ביהדות ידעת התורה ויראת שמים, ובתכונה זאת לא מצטיינים כל שופטנו. למרות זאת אני מוצא עצמי ברוב המקרים תומך בעמדת השופטים נגד עמדתם של חברי כנסת שומרי מצוות.

"דיפוזיה" של היהדות בתרבות הכללית

ניראה לי שהתשובה נמצאת בכך שערכי היסוד של היהדות - חוקי הצדק והמוסר האנושי - חדרו וממשיכים לחדור דרך הדתות שינקו ממנה, וגם ישירות אל מרחבי התרבות העולמית בכלל, והמערבית בפרט. ואכן, החוקים הבסיסיים ביהדות, המובנים כיום לכול העולם, כמו יום מנוחה שבועי, שחרור עבדים, וצדק בכלל, אומצו ע"י העולם הנאור בשלב שבו העולם היה בשל לקבל אותם. השופטים בישראל אינם פוסקים על פי ההלכה, אבל ניתן לקבוע כי ערכי האמת והצדק שבתורה מנחים אותם, בהיותם ספוגים בתרבות הכללית. וכאמור, עמדתם היא בלתי תלויה במה שחושבים הבוחרים ונבחריהם בכנסת, שלרוב דואגים לסקטור הפרטי שלהם.

ברם, צריך להיזהר לא להשתמש בהסבר זה באופן גורף, אחרת, איפה ספר הערכים שלי? זאת משימה ובדיקה שעלינו לבצע בכל מקרה מחדש, ורוב המקרים עד היום רק מאששים את העדפתי לפסיקות השופטים על פני הצבעות הנבחרים.

בחירות מול מינויים

קשה היום לחשוב [שלא לומר להשמיע בקול רם] על מינוי חברי הפרלמנט שלא באמצעות בחירות. הוועדות המסדרות במפלגות שהיו פעם הכניסו לכנסת אנשים ברמה גבוהה יותר מאשר אלה הנבחרים היום בפריימריס על ידי חברים לאינטרסים משותפים, מקרובים, ו"דילים".

[בימנו, עם כל ההסתייגות שלי מ-"קדימה", שלדעתי היא אינה מפלגה כלל, היא הכניסה לכנסת נבחרים בעלי רמה, כיוון שלא נבחרו ע"י עם-הארץ. לצערי, מפתיע שנבחרים-ממונים אלה לא משמיעים קולם בענייני חברה וצדק].

לא נשמע כל כך דמוקרטי? אז מה? הדמוקרטיה צריכה לשמש כלי לניהול תקין של חברה ולא מטרה בפני עצמה.

הפיתרון הוא כאמור, ביעור העם-ארציות. ע"י חנוך, חינוך וחינוך. רמת הבוחרים תעלה וממילא גם נבחריהם.

לסיכום

על אף ש"העליון" פסק לעתים נגד ספר הערכים שלי, עדיפה פסיקתו היסודית, המנומקת, הקוהרנטית, הבנויה על יסודות של הגיון וניסיון משפטי, שאפשר להתווכח איתה ולנסות לשכנע, ולא על הצבעה של נבחרים הרוצים להשביע רצון נבחריהם, שלא לומר את האינטרסים שלהם עצמם.

סיבה נוספת היא שהכנסת לא תמיד חכמה מספיק להסכים בינה לבין עצמה, ואין לבית המשפט ברירה אלא להיכנס לחלל הריק כאשר הוא נדרש לכך.

היהדות היא אידיאל חברתי, שיש לאמץ ממנו בכל נושא עקרונות שניתן ליישם בכל

דור בהתאם לאפשרויות באותה התקופה.

כך גם לגבי שיטת המימשל הרצויה. יש להיות דרוכים לשינוי, וליישם כאשר תהיה השעה כשרה לכך.

חוקי מדינה ודמוקרטיה - הרע במיעוטו.

אי אפשר להתעלם מן החשיבות שיש בחוקי המדינה, והיא, שבעצם שהותם במדינה מביעים האזרחים את הסכמתם לקבל עליהם את אזרחותה וחוקיה.

או מכוח מה צריכים בכל זאת לכבד חוקי מדינה?

- מכוח הערך שיש לכבד הסכמים, שמקורו בספר הערכים, ושהוא מחוץ לחוק!

אני שומר את חוקי המדינה כיוון שספר הערכים שלי מחייב אותי לכבד הסכמים. חוקי המדינה הם "הרע במיעוטו", זה מה יש! אבל, לא החוקים ולא הדמוקרטיה כפי שהיא היום אינם אידיאל לטווח ארוך.

חייבים לקבל את הדמוקרטיה כפי שהיא היום מפני שזה הדבר הטוב ביותר שיש היום.

שמעתי דברי הבל של איש ציבור אחד על כך שמפלגת ש"ס אינה דמוקרטית כיוון שלא מתקיימות בה בחירות. [לא בחרתי ש"ס מעולם ואינני תומך בהם]. ואני שואל: מה לא דמוקרטי בקבוצה הבנויה מהרבה יחידים שקבלו על עצמם את מנהיגותו של אדם אחד, ללא אונס, אפילו ללא תשלום דמי חבר, כלומר מבלי להיות רשומים כ"נתינו" של המנהיג? שלא לומר שהבחירות הדמוקרטיות במפלגות אחרות אינם יותר מאשר חלוקת עור הדוב [ג'ובים] לפני הצייד [הבחירות] ובייחוד לאחריו.

קבלת הנהגה מרצון, ודמוקרטיה

נסכם את הדברים:

1. החיוב לקיים חוקים שנחקקו ע"י בית נבחרים נובע מתוך ערך שמחוץ לחוק.
2. הדמוקרטיה כפי שהיא היום – זה מה יש! אין לנו בינתיים משהו אחר, צריך לשמור עליה.
3. הדמוקרטיה והחוקים שנוצרו על ידה אינם אידיאל ויש לשאוף לשפר אותה לקראת משהו טוב יותר.
4. צעד ראשון לחיזוק הדמוקרטיה:
5. צעד שני: חנוך - העלאת רמתו של כל העם ובכללו עם הארץ, במטרה לבער העם-ארציות.

על סרבנות

◇ צדק טבעי ◇ מבחן האדם הסביר ◇ מצפון ◇ סרבנות

נקדים ונביא שלושה מושגים המשמשים בויכוחים בעניין סרבנות: "צדק טבעי", "מבחן האדם הסביר", ו-"מצפון".

"הצדק הטבעי" מהווה בסיס, הנחיה, והשראה לבתי מחוקקים וגם לאידיאלוגים [כותבי ספרי הערכים]. ואותו חוש לצדק טבעי, מעצם היותו טבוע באדם - עוזר לבני האדם לקיים את החוקים המבוססים עליו, והופך את שמירת החוק להתנהגות "טבעית".

אבל, המשפט האזרחי מעניק גם מעמד ל"צדק הטבעי" במקרים שהחוק לא צפה את אפשרות התרחשותם, ומאפשר או מצפה שהשופטים יפעלו על פי עקרונות "הצדק הטבעי". היות ולכל אחד "הצדק הטבעי" שלו, במודע או שלא במודע, מכריעים את הכף דעותיו של השופט או המחוקק, ואם תרצו, ספר הערכים שעליו גדל או ספר הערכים הפרטי שלו. וכך מפנה ספר החוקים את הבמה לספר הערכים.

לכן אין אפשרות לבסס הכרעת דין על "הצדק הטבעי" כיוון שאינו מוגדר.

בדומה ל-"צדק טבעי" קיים במשפט האזרחי עקרון השיפוט על-פי מה שקרוי "מבחן האדם הסביר".

אנשים מוסריים נחשבים "בעלי מצפון" אבל כל אחד ומצפון. בני אדם טובים, "ישרים עם עצמם", המונחים ע"י מצפון שונה האחד מן השני, חוללו מלחמות עקובות מדם בהיסטוריה. מלחמה על אידיאלים מסוכנת כיוון שאין בה פשרות. למרבה האירוניה למלחמות של אינטרסים יש סיכוי רב יותר להסתיים במשא ומתן והסכמה מאשר מחלוקת על אידיאלים.

חוקי המדינה עושים סדר. כולם מסכימים מה מותר ומה אסור לעשות. הסדר דרוש כדי לקיים חברה ללא אנרכיה, ואילו פעולה על פי ה"מצפון" מנוגדת לדמוקרטיה, שהיא הסדר המוסכם.

מצפון הוא מתכון בטוח לאנרכיה. לכן, יש לחנך לכיבוד חוקים.

בנוסף, "מצפון" גם משמש לא פעם תרוץ לסתם השתמטות.

לא כאן המקום להרחיב לגבי המשפט העברי, רק יאמר:

- אין כל מעמד לצדק הטבעי, למבחן האדם הסביר, ולמצפון.

רק החוק ככתבו וכלשונו. "יקוב הדין את ההר".

- אין משקל להערכות, סברות, כוונות או מחשבות, ולא ראיות נסיבתיות.

רק עובדות, וראיות מוצקות, ע"י שני עדים, על מעשים שנעשו.

"צדק טבעי"

"מבחן האדם הסביר"

"מצפון"

חוק מול מצפון

צדק טבעי ומצפון במשפט העברי